

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Whose pain? Childhood, trauma, imagination

Lam-Hesseling, J.

Publication date
2002

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lam-Hesseling, J. (2002). *Whose pain? Childhood, trauma, imagination*. ASCA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Summary in Dutch - Samenvatting

De begrippen kindertijd, trauma en verbeelding verwijzen naar drie grensgebieden van subjectiviteit. Het zijn de kernpunten van het ontwikkelingsperspectief op trauma dat deze studie biedt. Het uitgangspunt, de relatie tussen subjectwording en traumatisering, brengt de vraag naar voren hoe de begingrenzen en de kritische grenzen van subjectiviteit op elkaar inwerken. Het uitwerken van deze vraagstelling leidt tot het markeren van het derde grensgebied, de ontwikkelingsfase waarin de overgang van non-verbaal naar verbaal communiceren en denken – betekenis produceren – plaatsvindt. Bij deze overgang van een lichaamstaal, die betekenis produceert via doen en voelen, naar een taal die “vertellen over” mogelijk maakt, speelt verbeelding een bemiddelende rol. Het onderzoek van de verschillende grenzen van de subjectiviteit, die ik als discursieve grenzen benader, geeft inzicht in de traumagevoeligheid van kinderen en in de ervaringscrises waarmee zij, als kind én als volwassene, te kampen hebben. Daarmee wordt de stelling onderbouwd dat een vroeg trauma de vorm kan aannemen van een langdurig en cumulatief, destructief proces.

Mijn betoog is een cultuuranalyse die zich baseert op gedetailleerde interpretaties van een aantal kunstuitingen – transpersoonlijke culturele objecten of semiotische teksten – van verschuillende aard. Zo gebruik ik het theoretisch potentieel en de verbeeldingskracht van een kunstvoorwerp, een literaire tekst, een documentaire film, een fotoboek en een onderdeel van een meervoudige en veelzijdige installatie. Het theoretische kader waar ik van ben uitgegaan, is de discursieve benadering van trauma zoals geformuleerd door Van Alphen (1997). Hij verklaart trauma als het spaaklopen van ervaring, voortkomend uit de discrepantie tussen de representatiemiddelen die de symbolische orde biedt, en het tot verhaal maken, het tot narratieve herinnering omvormen, van interacties met de buitenwereld.

Het zwaartepunt van deze studie ligt in de presentatie van de “affectieve dimensie” van subjectiviteit als een dimensie die subjecten van een affectief voelende “huid” voorziet. Deze presentatie verduidelijkt subjectiviteit als een belichaamd en relationeel begrip. Het gaat om het zowel affectregulerende als subjectvormende proces dat de basis vormt van iedere subjectwording en dat tegelijk de aanzet geeft voor de emotionele ontwikkeling. Anders gezegd, een zelfstandig functionerend of autonoom subject wordt mogelijk gemaakt door de affectief bepaalde interactie met primaire verzorgers. Indien succesvol leidt deze interactie tot een constructieve relatie, tot de “grondtoon” van vertrouwen waarop de creatieve ontwikkeling tot zelfvertrouwen is gebaseerd. Primaire relaties bepalen dus of het handelingspatroon van een zich ontwikkelend

subject op wantrouwen of vertrouwen berust.

Het belichaamde, relationele aspect van subjectiviteit wordt verhelderd door de aanname van verschillende ervaringsregisters, c.q. bewustzijnsniveaus en herinneringsvormen. Het bestaan van meerdere registers veronderstelt naast de mogelijkheid van parallel functioneren ook het vermogen tot integreren van verschillende soorten ervaring. Het moment van integratie waarvoor ik met nadruk aandacht vraag, is het onder woorden brengen van de non-verbaal bemiddelde, lichamenlijk gevoelde ervaring van de affectieve dimensie. Zo kunnen door het erkennen van affectieve gevoelens bepaalde handelingen uitgroeien tot bewuste en verbaal gemotiveerde "geleefde ervaringen". In deze studie staat daarom een geïntegreerd, belichaamd (inter)subject centraal. Daarbij sluiten relationele en autonome aspecten elkaar niet uit, maar ondersteunen elkaar.

Voor een goed begrip van de relatie tussen dit (inter)subject en trauma zijn twee, elkaar aanvullende concepten van cruciaal belang: "traumatische pijn" en "potentiële ruimte". In combinatie geven zij antwoord op de hoofdvraag van het onderzoek, de vraag om "wiens pijn" het gaat bij de confrontatie met vroeggetraumatiseerde subjectiviteit via culturele objecten. Beide begrippen worden ingeleid in de Introductie, aan de hand van Christian Boltanski's *Boîte d'épingles (Doos met spelden)*, die is afgebeeld op de omslag van dit boek. Traumatische pijn is de manifestatie van het wegvallen van de potentiële ruimte; het is de pijn die veroorzaakt wordt door de afwezigheid van of de onmogelijkheid tot het vormen van een betekenisproducerende relatie met andere subjecten.

Het woord "pijn" geeft aan dat het wegvallen van de potentiële, relationele ruimte lichamenlijk gevoeld wordt. Ik beargumenteer dat het een subjectvernietigend moment betreft, dat gepaard gaat met een primaire angst, een doodsangst die op zijn beurt leidt tot mentale disintegratie of dissociatie. Het begrip trauma duidt in deze studie dan ook op een "breuk". In overeenstemming met de oorspronkelijke betekenis van het woord, doorboring van de huid, wordt deze breuk geïnterpreteerd als de onmogelijkheid om zich als een *geïntegreerd* subject tot andere mensen te verhouden. Dit verhouden tot betreft zowel het delen van ervaringen als het vormen van niet-destructieve relaties.

Door de complexiteit van deze breuk te relateren aan affectregulatie en emotionele ontwikkeling, wordt Van Alphens verklaring van trauma "verdikt". Niet alleen het tekortschieten van representatiemiddelen, maar ook dissociatie, een proces waarbij het gaat om het mentaal afsplitsen van ervaring, speelt een rol bij het spaaklopen van ervaring. Dit afsplitsen wordt verhelderd met behulp van de recent gepubliceerde theorie van "structurele dissociatie" (Nijenhuis

et al. 2001). De affectieve dimensie van (inter)subjectiviteit en dissociatie samen maken duidelijk dat emotionele verwaarlozing de belangrijkste traumatogene factor is, die de ontwikkeling van jonge kinderen bedreigt met een permanente discursieve handicap.

Tegelijkertijd suggereert de koppeling tussen een desastreuze emotionele ontwikkeling en traumagevoeligheid dat het omgekeerde ook het geval is: een relatie met een emotioneel competente ander is de belangrijkste voorwaarde voor de mentale en sociale (her)integratie van getraumatiseerde kinderen en volwassenen. Bij deze integratie gaat het om een ervaring die niet zozeer in termen van vertellen "over" moet worden benaderd als wel van belichaamd vertellen, een vertellen "van binnenuit". Om open te staan voor de complexiteit van traumatische pijn, zijn affectieve sensibiliteit en flexibiliteit vereist. Culturele objecten kunnen behulpzaam zijn bij het ontwikkelen van deze affectieve gevoeligheid en de verbeeldingskracht die daarmee gepaard gaat (Feagin 1996).

Deze studie demonstreert een leeswijze die gericht is op het onderkennen van de sporen van traumatische pijn in de culturele teksten die object van analyse zijn. Het is een empathische leeswijze, waarbij een lezer betrokken is die in zijn interpretatie een weg kan afleggen van ongedifferentieerd affectief voelen, via invoelend verbeelden, tot reflecteren over zichzelf en anderen. Zo'n leeswijze creëert de potentiële ruimte waarin deze zowel (inter)persoonlijke als transpersoonlijke betekenisproductie plaatsvindt. Het betoog is opgebouwd uit twee delen, die zijn verbonden door een theoretisch intermezzo dat de integratie van beide delen bevordert. In het eerste deel (de hoofdstukken 1-3) worden de problemen geformuleerd die in het tweede deel (hoofdstukken 5-7) worden uitgewerkt; hoofdstuk 4 functioneert daarbij als katalysator.

Deel I gaat uit van *W ou le souvenir d'enfance (W of de jeugdherinnering)*, Georges Perecs autobiografische fictie van zijn jeugd in de Tweede Wereldoorlog (1975). Perecs tweesporige relaas van een "kind van oorlog", onderbroken door blanco pagina's waarop alleen het teken "(...)" voorkomt, signaleert de samenhang tussen onbelichaamd vertellen en het fenomeen dissociatie. Bovendien suggereert deze tekst dat primaire verzorgers (specifieke personen) en de symbolische orde (sociale structuur) ieder een andersoortige rol in zijn traumatisering hebben gespeeld. Om dit verschil analyseerbaar te maken – het leidt tot verschillende soorten discursieve problematiek – maak ik een onderscheid tussen specifieke en structurele aspecten van traumatisering. Dit onderscheid maakt duidelijk dat de traumagevoeligheid van kinderen gelaagd is en wordt bepaald door het ontwikkelingsproces. De verdeling van mijn analyses over drie hoofdstukken laat ook de verschillende stappen van een empathisch leesproces zien.

Het eerste deel eindigt met de vraag naar de rol van affecten en emoties in de subjectwording. Deze vraag structureert de rest van de studie. Voor het Intermezzo, het enige hoofdstuk dat niet op de analyse van een kunsttekst gebaseerd is, vormen psychologische en psychoanalytische teksten het uitgangspunt. Met behulp van deze teksten en Peirceaanse semiotiek wordt een subjectwording beschreven die gebruik maakt van affectieve gevoelens en signalen en die de aanname van een voortalige, semiotische competentie impliceert. De interactie tussen baby/peuter en primaire verzorgers wordt als een op culturele conventies berustende, discursief bepaalde semiotische praktijk gekarakteriseerd, die subjecten aardt in zowel hun lichaam als de sociale omgeving. In dit betoog spelen de verschillende "interpretanten" van Peirce een belangrijke rol. Daarnaast breidt ik zijn begrip "habit" uit met het idee van "emotion habit", te vergelijken met wat anderen een emotie-schema noemen. "Emotion habits" zijn de bron van de verbeelding die bemiddelt tussen voelen en verwoorden. Al met al maakt dit hoofdstuk duidelijk dat het specifieke aspect van traumatisering moet worden begrepen als het doorboren van de affectieve huid van het subject. Het betreft dus de emotionele ontwikkeling. Wat ik een specifiek discursief probleem noem, ter onderscheiding van een structureel discursief probleem, verwijst naar emotionele incompetentie. Deze incompetentie kan de vorm aannemen van inadequate affectregulatie en -differentiatie, dissociatie van "emotion habits" en destructieve relaties.

In deel II wordt dit specifieke aspect van traumagevoeligheid en traumatisering nader bestudeerd. Het begint met de analyse van de film *De ontkenning* van Thom Verheul (1992). Daarin wordt een vrouw geportretteerd die als kind langdurig seksueel misbruikt is en daarom aan een dissociatieve persoonlijkheidsstoornis lijdt (hoofdstuk 5). De manier waarop het filmverhaal verteld wordt, maakt het mogelijk emotionele beschikbaarheid (empathie) te specificeren in termen van Winnicotts "holding" of "facilitating environment". Dit brengt ook het uitwerken van zijn concept van "potential space" tot een gelaagde en complexe potentiële ruimte met zich mee. Bovendien helpt een van de gedissocieerde persoonlijkheden, De Stille, het begrip traumatische pijn te verduidelijken, omdat zij als de belichaming van deze pijn kan worden geïnterpreteerd.

Mijn betrokkenheid als cultureel analyticus bij deze studie wordt op de spits gedreven in de laatste twee hoofdstukken van deel II, waarin ik een door mijzelf in 1988 gemaakte fotografische tekst presenteer. Deze tekst heeft mijn eigen acculturatie tot onderwerp en belicht een vroegkinderlijk trauma, veroorzaakt door het verlies van een primaire verzorger aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Omdat het om een periode gaat waarin ik nog niet bewust en verbaal bemiddeld – symbolisch – betekenis kon produceren, leent zich deze analyse bij uitstek voor het

ingaan op de problematiek van het verbinden van gevoelens met woorden. Bucci noemt dit het "referentieproces" (1997). Daarbij komt de bemiddeling van non-verbale, symbolische verbeelding aan de orde, die geworteld is in het affectieve ervaringsregister. De zes foto's van *mijn eerste prentenboek*, de verbeelding van *huisje, boompje, beestje, vader, moeder, kindje*, worden geïnterpreteerd als zes variaties op het thema van emotioneel isolement, een verwijzing naar een gedissocieerde "emotion habit". Er wordt ook aandacht besteed aan de relatie tussen affectief en sensomotorisch voelen. Omdat *mijn eerste prentenboek* een autohistorisch werk is, krijgt niet alleen het begrip motivatie speciale aandacht, maar ook de relatie tussen mentale verbeelding en tekstuele figuratie.

De conclusie, ten slotte, is verbonden aan een ander werk van Boltanski, zijn uitgebreide project dat in Keulen plaatsvond eind 1993 en begin 1994: *Diese Kinder suchen ihre Eltern*. In dat project werden pamfletten op het station uitgedeeld aan reizigers met afbeeldingen van door het Rode Kruis verspreide foto's van kinderen die hun ouders in de Tweede Wereldoorlog zijn kwijtgeraakt. Met behulp van die pamfletten en het boekje dat Boltanski daarvan heeft gemaakt, plaats ik culturele analyse nadrukkelijk in een sociale context. Ik beschouw Boltanski's werk als een uitnodiging om de productie van geschiedenis – na de Holocaust – in een interpersoonlijke en transpersoonlijke potentiële ruimte te plaatsen. "Geschiedenis" wordt een vorm van culturele herinnering die begint als sociale interactie. Ik eindig mijn studie dus met een pleidooi voor het "bedrijven" van geschiedenis als een activiteit die in het heden plaatsvindt en de relatie tussen mensen centraal stelt.